

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА ПІД ЧАС ЗАСІВНОЇ КАМПАНІЇ 1933 Р.

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

Стаття аналізує стан українського селянства навесні 1933 р. під час засівної кампанії, його моральне та фізичне виснаження, нездатність хліборобів опиратися жорстоким заходам сталінського керівництва, які зіштовхнули Україну у прірву голодомору.

Вступ. В Україні проблему голодомору почали публічно обговорювати з другої половини 80-х рр. ХХ ст. Наприкінці 1980-х рр. тема голоду перетворилася на вагомий чинник політико-ідеологічної боротьби в Україні, актуалізувала історичну свідомість українського суспільства. З'явилася можливість об'єктивного та всебічного аналізу голодомору в нашій країні, адже до цього часу проблема голоду вивчалася лише науковцями Заходу та представниками української діаспори. Нині кількість публікацій про голодомор обчислюється тисячами, зокрема бібліографічний показник 2001 р. "Голодомор в Україні 1932-1933 рр."¹[1] містить тисячі документальних, наукових, публіцистичних джерел.

Доленосним днем в історії українського народу став день 28 листопада 2006 р., коли Верховна Рада України ухвалила президентський законопроект про визнання голодомору геноцидом. "За" проголосували 233 народних депутати з 435 присутніх на засіданні парламенту. Закон про визнання голодомору геноцидом відновлює історичну справедливість, забороняє заперечувати цей історичний факт і у своїй першій статті проголошує, що „голодомор 1932-1933 років в Україні є геноцидом українського народу”. Верховна Рада України прийняла рішення вибудувати Меморіальний комплекс жертв голодомору, який увічнить пам'ять полеглих українських селян.

Проте, наші знання про події тих років мають зберігатися не лише на рівні генетичної пам'яті, адже архіви вміщують тисячі невивчених документів стосовно того періоду, які заслуговують ретельного розгляду та висвітлення.

Постановка проблеми. Метою даної статті є спроба показати ступінь фізичного та морального виснаження колгоспного та одноосібного селянства в Україні під час засівної кампанії 1933 р., його нездатність чинити опір заходам сталінського керівництва в аграрному секторі, позбавлення хліборобів можливості самостійно порядкувати своїм життям.

Основна частина. Сталінські новації в аграрному секторі господарства у 1928-1928 рр. надзвичайно болісно позначилися на стані українського селянства. Навесні 1930 р. на селі вже вирувала справжня війна хліборобів проти влади. Україна фактично вибухнула вогнем селянських повстань. Найбільш бурхливим був березень – місяць, що передував сівбі. Документальні джерела зафіксували у березні 1930 р. 2945 селянських заворушень та хвилювань²[2, с.803]. Тож 1930 рік став переломним у взаєминах між суспільством і владою, виявивши існування надзвичайної прірви між ними. Зняти соціальну напругу в суспільстві, або принаймні її пом'якшити, можна було лише відмовившись від сталінського курсу на суцільну колективізацію сільського господарства. Проте, наміри існуючої системи влади були іншими; вони вимагали нарощування темпів воєнно-промислового будівництва, яке здійснювалося, головним чином, за рахунок селянства. Тиск на село тривав, незважаючи на його відчайдушний опір.

Широкомасштабні акції депортації „куркульських сімей”, примусова колективізація сільського господарства, безжалісне придушення селянських повстань, репресивний тиск на село серйозно позначилися на морально-психологічному кліматі усєї країни.

Хлібозаготівельна кампанія 1932 р., вжиті сталінським керівництвом жорстокі заходи стосовно України зіштовхнули республіку у прірву голодомору.

Навесні 1933 р. стан у сільському господарстві був настільки жахливим, що сталінське керівництво було змушене загальмувати темпи колективізації. На січневому об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК ВКП(б) хлібозаготівлі на кшталт продрозкладки була скасована. РНК СРСР і ЦК ВКП(б) 19 січня 1933 р. прийняли постанову “Про обов’язкову поставку зерна державі колгоспами та одноосібними господарствами”, згідно з якою селянам тепер залишалася вся продукція, вироблена понад твердо визначеної норми державних поставок.

Наприкінці січня 1933 р. “для зміцнення керівництва ЦК КП(б)У” в Україну прибув сталінський посланець П.Постишев. Саме Постишеву необхідно було забезпечити наповнення насінневого фонду республіки. Становище з посівним матеріалом було вкрай незадовільним. За дослідженням професора С.Кульчицького, повна безвихідь ситуації змусила на Дніпропетровщині звернутися до абсолютно ненормального заходу – нагороди за донос. Кожний, хто вказував, де сусід ховає зерно, одержував від 10 до 15% виявленого як премію. 17 лютого цей “досвід” було поширено на всю республіку у формі спеціальної урядової постанови³[3, с.41].

До “вибивання” з українських селян залишків хліба залучили також “ідейно свідомих” червоноармійців і командирів частин Українського військового округу. За даними Політичного управління РСЧА, навесні 1933 р. з їхнього числа було сформовано 186 бригад, зусиллями котрих було викрито 374 “ями” з посівматеріалом⁴[4, с.203].

Наближалася посівна кампанія. П.Постишев домогся виділення УСРР насінневої позички в розмірі 20 млн. пудів зерна. Селяни були деморалізовані, проте декотрі партійні функціонери побачили в їх моральному стані позитивний перелам. Секретар Дніпропетровського обкому М.Хатаєвич, повернувшись з інспекційної поїздки в південні райони області, направив Сталіну докладного листа, в якому, зокрема, йшлося про настрої селян. Він писав: “Відчувається протверезіння після того розгулу та загострення власницької, дрібнобуржуазної жаги, якою була пройнята більшість колгоспників під час минулих хлібозаготівель”⁵[5, спр.6277, арк.106]. А втім,

зазначав керівник області, подібне “поліпшення” настроїв спостерігалось не повсюдно. Колгоспники Великотокмацького району повідомлення про надання їм державної насінневої позички сприйняли незворушно, тут помічалась “особлива пришибленість і пасивність колгоспної маси”⁶[5, спр. 6277, арк.107].

Збайдужілими й апатичними стали також районні та сільські керівники. М.Хатаєвич так оцінював внутрішній стан цих працівників: “Низові районні і сільські кадри Дніпропетровської області в поточний момент виключно слабкі та мало боєздатні. Ніякі заклики, директиви, організаційний напір на них майже не діє. До директив, що надходять з обкому та ЦК, вони ставляться формально, механічно”⁷[5, спр.6277, арк.111-112] .

Представники центру, відряджені в райони для нагляду за тим, як доводились до селян партійні рішення та “ухвали” з’їздів колгоспників-ударників, доповідали, що здебільшого селяни виявляли пасивність і відмовчувалися під час зборів. У колгоспі “Горлівський Пролетарій” Кадіївського району Донецької області не було жодного питання і жодного виступу селян⁸[5, спр.6266, арк.25].

На початку 1933 р. у багатьох селян воля була зламана. Люди не були певні не тільки в тому, чи матимуть користь із плодів своєї праці, а і в тому, чи доживуть вони до сівби та до збирання врожаю. Середняк Ф.Кострицький з колгоспу “Допомога бідноті” села Глибочок Бирзульського району АМСРР прогнозував: “Багато з нас сіяти не будуть, тому що до посівної кампанії не доживемо, а помремо голодною смертю”⁹[5, спр.6374, арк.116].

А між тим влада “дбала” про подальше закріпачення селян. 13 січня 1933 р. до Харкова був направлений проект постанови ЦК ВКП(б) і Раднаркому СРСР про організацію весняної сівби в Україні. У ньому невихід на роботу в поле та “злостиво-недобросовісне” ставлення до неї мали “каратися без всякої поблажливості аж до виключення з колгоспу з позбавленням присадибної ділянки та вислання злісних прогульників та саботажників... за межі краю”¹⁰[5, спр.6306, арк.1-2].

Цю постанову використовували як черговий батіг для упокорення українських селян. У листі Г.Петровського до С.Косіора від 23 квітня 1933 р. йшлося про те, що Величковська сільрада Менського району Київщини винесла рішення: “за невиконання агромінімуму”, а саме завдання по очищенню посівного матеріалу позбавити присадибної землі 31 господарство¹¹[5, спр.6306, арк.16]. Наводилися й інші приклади. Так, колгоспник Зінченко з с. Слобода-Петрівка Пирятинського району Харківської області, якого безпідставно виключили з колгоспу та піддали знущанням, кинувся в ополонку, залишивши записку, що помирає за радянську владу¹²[5, спр.6303, арк.14].

Центральні органи влади не зволікали й з іншими настановами. Зокрема, 10 квітня 1933 р. у сільські установи, директорам МТС та начальникам політвідділів був направлений лист ЦК КП(б)У за №0291232-с „Про трудову дисципліну в колгоспах”. У ньому наголошувалося: „...У нашій масовій роботі ми повинні прагнути до того, аби усі колгоспники твердо засвоїли, що винними у тяжкому становищі в колгоспах, нестачі хліба є ледарі, прогульники й ті, хто несумлінно працюють. Усім їм має бути оголошена не на словах, а на ділі нещадна боротьба під гаслом „хто не працює, той не їсть”¹³[5, спр.6385, арк.19].

У той час, коли голод в більшості регіонів України набув найжахливіших проявів, С.Косіор у листі до Й.Сталіна цинічно мізкував про те, що ще не всі селяни “засвоїли уроки” лиха: “Незадовільна підготовка до сівби саме у найбільш неблагополучних районах доводить те, що голодування не навчило ще дуже багатьох колгоспників уму-розуму”¹⁴[5, спр.6275, арк.3].

Попри те, що партійно-державне керівництво володіло широкою інформацією про масштаби голоду та фізичний стан українських селян, воно не виключало можливості нових виступів невдоволення навесні 1933 р. Напередодні посівної кампанії газети надихали поплічників режиму на нові “перемоги” над „небезпечним ворогом” – голодними, змученими людьми. В агітаційному листку, підготовленому редакцією газети “Соціалістичний наступ”, що виходила у Затонському районі Вінницької області, говорилося: “Хоч ми в період хлібозаготівель завдали розтрошувального вдару

куркульським та антирадянським елементам, проте небезпека повторення куркульського саботажу і підривної роботи під час сівби не виключена”¹⁵[6, спр.114, арк.10].

Весняна посівна кампанія 1933 р. була дуже важкою; знесилених, зневірених, помираючих від голоду людей примушували тяжко працювати. Повідомлення органів ДПУ з місць навесні 1933 р., не торкаючись основної проблеми, доносили інформацію про перебіг посівної кампанії: тяглова худоба виснажена, в полі працюють не всі колгоспники, норми засіву не виконуються. В інформаційному зведенні Городоцького райвідділу ДПУ Вінницької області від 22 травня 1933 р. говорилося, що в с. Слобода-Кузьминська посівна проходить незадовільно, тяглова сила “зовсім пристає” [зморюється і не рухається – Н.Б.], засівають вручну, за винятком кількох гектарів ячменю, норма засіву виконується на 45% ¹⁶[7, спр.111, арк.38]. Про вкрай незадовільний стан колгоспного тягла в с. Гречинці Летичівського району доповідав 12 квітня 1933 р. уповноважений райкому КП(б)У: “Кінь іде в плугу, спинається і лягає, доводиться підмінити його тією конякою, яка трохи відпочила”¹⁷[8, спр.91, арк.22].

Навіть у такій ситуації деякі селяни висловлювали своє бачення з приводу свого непоказного становища. Колгоспна бригада І.Чорного з с. Немиринці Городоцького району Вінницької області під час обідньої перерви у полі вела таку розмову: “Дурні, що задарма працюємо, а їсти не будемо. Не йдеш на роботу – штрафують і тому бояться... аби не боялися, вони нічого б не зробили”¹⁸[7, спр.111, арк.38].

Оскільки партійна влада “опікувалася” забезпеченням робочою силою посівної, вона цікавилася ставленням селян до праці в колективному господарстві та розробляла заходи щодо піднесення трудової дисципліни. Оглядові матеріали, зібрані партійними обкомами, надсилалися до центру. Харківський обком КП(б)У інформував, що у Вовчанському районі в колгоспах селищ Рубіжне, Котівка, Захарівка на роботу виходить 30% селян, у с. Василівка Полтавського району з двох артілей до роботи стає 70-80 чоловік

замість 150, в колгоспах “За нове село”, “Перемога”, “Згода”, “Червона Перемога” Лохвицького району теж примічені факти відмови колгоспників працювати¹⁹[5, спр.6267, арк.75]. Важко уявити, що всі ті селяни ігнорували роботу саме в колгоспі, скоріше більшість з них через голод була безсилою та хворою. Підтвердженням цьому може бути лист секретаря Вінницького обкому партії В.Чернявського до С.Косіора, в якому йшлося про повну виснаженість та безсилля мешканців майже 300 сіл області: “У цих селах багато будинків заколочено, а в більшості хат селяни лежать пластом і ні до якої праці за своїм фізичним станом нездатні. У таких районах, як Немирівський є окремі хутори, де одноосібники геть-чисто всі лежать”²⁰[5, спр.6275, арк.153].

Становище господарів-одноосібників навесні 1933 р. було особливо непоказним. Розорені господарства не мали перспективи, селяни були приголомшені лихом, пухли від голоду. Як сповіщав секретар Одеського обкому КП(б)У, в більшості районів області одноосібники були забезпечені насінням лише на 10%. У с. Панчеве Миргородського району тільки 23 господарства зі 140 прийняли плани сівби. У с. Новопетрівка Новоодеського району за розпорядженням голови сільради одноосібники давали підписку про відмову сіяти. З 96 господарств таку підписку склало 35²¹[5, спр.6314, арк.15].

Відмовлялися приймати посівні завдання й селяни інших областей. Так, на Київщині 12 тис. дворів відмовилося від посівних завдань, 187 тис.789 господарств відмовилося від раніше прийнятих зобов'язань²²[5, спр.6314, арк.93]. Всього ж на Київщині навесні 1933 р. налічувалося 302 тис. одноосібних дворів. Позбавлені можливості хазяйнувати, селяни змушені були „писатися до колгоспів”.

В архівах, щоправда, зустрічаються окремі свідчення того, що подекуди люди були ладні віддати життя за своє право господарювати самостійно. Група селян з с. Сугаки Копайгородського району на Вінниччині заявила уповноваженому від області: “Будемо вмирати з голоду, а втім у колгосп не підемо, не підемо працювати й у радгосп”²³[5, спр.6214, арк.40].

“Робітничо-селянської” влада „дбала про гідні умови праці” для знесиленого населення: ті селяни, які вижили, мали працювати повний день без будь-якої поблажливості. За постановою РНК УСРР і ЦК КП(б)У від 8 квітня 1933 р. “Про тимчасові правила трудового розпорядку в колгоспах”, колгоспників заборонялося використовувати свій робочий час поза колгоспом, не дозволялося також висилати замість себе членів своєї родини. Невихід на роботу без поважних причин штрафувався в обсязі 5 трудоднів, а, в разі повторного пропуску робочого дня, селянина виключали з колгоспу без повернення паю²⁴[5, спр.6270, арк.49].

Отже, навесні 1933 р. українських селян перетворили на безправних рабів, продовжуючи застосовувати до них все нові винаходи позаекономічного примусу. Лише 8 травня 1933 р. партійним і радянським організаціям було розіслано інструкцію, в якій указувалося обмежити нарешті масштаби репресій на селі. Катастрофічний стан у сільському господарстві, терор голодом, застосований до хліборобів, зухвало подавалися як “наші успіхи на селі”. У зв’язку з цим приймалося рішення: “Негайно припинити всілякі масові виселення селян”. Проте насправді йшлося лише про обмеження масштабів виселення. Та ж сама інструкція “допускала” виселення 12 тисяч господарств і давала їх “рознарядку” по республіках та районах. І знову з України дозволялося виселити більше, ніж з будь-якого іншого регіону СРСР – 2 тис. господарств²⁵[5, спр.6270, арк.60].

Наприкінці посівної кампанії селу довели умови хлібоздачі в 1933 р., які запроваджували погектарний принцип. Багато селян поставилося до нововведення з недовірою. В.Машталяр із с. Велика Бубнівка Волочиського району говорив: “Уряд видав нову постанову про обов’язкову здачу хліба державі з гектара, вони вже виробили заходи для цього, щоб знову вимотувати душу з селянина. Якщо тільки селяни засіють хліб, то держава знову забере його до зернини і селяни, як голодували, так і будуть голодувати”²⁶[9, с.31]. Колгоспник з с. Нова Бубнівка того ж району прямо заявив на зборах, що “постанови уряду вже й так довели нас до голоду. Весь хліб забрали, і ми

голодуємо. Немає жодної постанови, щоб покращити життя селянина, а всі постановляють, як би забрати все і залишити селян голодними...”²⁷[9, с.31].

І.Ю.Кирпа із с. Томаківка Дніпропетровської області згадував: “Весною 1933 року почали завозити зерно на посів. Валки з зерном охороняли озброєні охоронці. Суворо карали тих, хто наважився взяти в жменю зерна. Люди мерли, скотина дохла... Яке страшне горе звалилося на людей. На тих веселих, співучих хліборобів. Наше село завжди співало і раділо, а тут наче оніміло. Дожили до врожаю, збирати нема кому, ні люди, ні коні не могли працювати”²⁸[10, с.174].

Відомий дослідник голодомору В.Маняк писав: “Сталін умів майстерно завдати моральної травми окремій людині, людському поколінню, цілому народові. Спочатку – моральна травма, потім – глобальна акція по деморалізації народу. З деморалізованим народом легко розправитись фізично. Голод 1932 – 1933 років – грандіозна операція умиротворення”²⁹[10, с.582].

Висновки. Сталінське керівництво все зробило для того, аби перетворити українських селян на безправних наймитів й не допустити в подальшому жодних проявів невдоволення курсом „пролетарської” держави. Посівна кампанія навесні 1933 р. свідчила про те, що селяни в своїй переважній більшості були остаточно зломлені, вони стали слухняними виконавцями вимог сталінського режиму, безправною часткою нової колгоспної системи. Зі спотвореної голодом психіки людей надовго були витиснуті будь-які наміри та прагнення опиратися владі.

Список літератури і джерел

1. Голодомор в Україні. 1932-1933. Бібліографічний покажчик. – Одеса, Львів, 2001. – 656 с.
2. Трагедия Советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927 – 1939. Том 2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930. – М., 2000. – 926 с.
3. Кульчицький С.В. 1933: трагедія голоду. – К., 1989. – 48 с.
4. Гриневич Л. Рефлексії Червоної Армії на колективізацію і голод в Україні (1932–1933 рр.) Голод–геноцид в Україні: історико-політичний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – К., Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2000. – С. 191-204
5. Центральний державний архів громадських об’єднань України. – Ф.1. – Оп.20.
6. Державний архів Хмельницької області (Далі – ДАХО). – Ф.П-35. – Оп.1.
7. ДАХО. – Ф.П-71. – Оп.1

8. ДАХО. – Ф.П-166. – Оп.1
9. Голод на Поділлі. Книга свідчень. – Кам'янець-Подільський, 1993. – 97 с.
10. 33-й: голод. Народна книга-меморіал. – К., 1991. – 584 с.

Н.В.Бем.

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОСТОЯНИЕ УКРАИНСКОГО КРЕСТЬЯНСТВА ВО ВРЕМЯ ПОСЕВНОЙ КАМПАНИИ 1933 Г.

Статья анализирует положение украинского крестьянства весной 1933 г. во время посевной кампании, его моральное и физическое истощение, невозможность хлеборобов сопротивляться жестоким мерам сталинского руководства, толкнувшим Украину в пропасть голодомора.

N. Bem.

MORAL AND PSYCHOLOGICAL CONSISTATION OF UKRAINION FARMERS IN A TAME OF SOWING COMPANY IN SPRING 1933.

This article analyses the consistation of Ukrainian farmers in a time of sowing company in spring 1933, also about it physical and moral exhaustion which arise because of Stalin leadership.

¹ Голодомор в Україні. 1932-1933. Бібліографічний покажчик. – Одеса, Львів, 2001.

² Трагедия Советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. Документы и материалы. 1927 – 1939. Том2. Ноябрь 1929 – декабрь 1930. – М., 2000. – С. 803.

³ Кульчицький С.В. 1933: трагедія голоду. – К., 1989. – С. 41.

⁴ Гриневич Л. Рефлексії Червоної Армії на колективізацію і голод в Україні (1932–1933 рр.) Голод–геноцид в Україні: історико-політичний аналіз соціально-демографічних та морально-психологічних наслідків. Матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції. – К., Нью-Йорк: Вид-во М.П.Коць, 2000. – С. 203.

⁵ Центральний державний архів громадських об'єднань України (Далі – ЦДАГОУ). – Ф.1. – Оп.20. – Спр. 6277. – Арк. 106.

⁶ Там само. – Арк. 107.

⁷ Там само. – Арк. 111 – 112.

⁸ Там само. – Спр. 6266. – Арк.25.

⁹ Там само. – Спр. 6374. – Арк.116.

¹⁰ Там само. – Спр. 6306. – Арк.1 – 2.

¹¹ Там само. – Спр. 6203. – Арк.16.

¹² Там само. – Арк.14.

¹³ Там само. – Спр. 6285. – Арк.19.

¹⁴ Там само. – Спр. 6275. – Арк. 3.

¹⁵ Державний архів Хмельницької області (Далі – ДАХО). – Ф.П-35. – Оп.1. – Спр. 114. – Арк. 10.

¹⁶ ДАХО. – Ф.П-71. – Оп.1. – Спр. 111. – Арк. 38.

¹⁷ ДАХО. – Ф.П-166. – Оп.1. – Спр. 91. – Арк. 22.

¹⁸ ДАХО. – Ф.П-71. – Оп.1. – Спр. 111. – Арк.38.

¹⁹ ЦДАГОУ. –Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 6267. – Арк.75.

²⁰ Там само. – Спр.6275. – Арк..153.

²¹ Там само. – Спр.6314. – Арк.15.

²² Там само. – Спр.6314. – Арк.93.

²³ Там само. – Арк.40.

²⁴ Там само. – Спр.6270. – Арк.49.

²⁵ Там само. – Арк.60.

²⁶ Голод на Поділлі. Книга свідчень. – Кам'янець-Подільський, 1993. – С. 31.

²⁷ Там само.

²⁸ 33-й: голод. Народна книга-меморіал. – К., 1991. – С. 174.

²⁹ Там само. – С. 582.